

У польському прикордонні у цей час теж було не надто спокійно. За даними польської Прикордонної охорони, у серпні 1938 р. українські націоналісти вбили польського капрала у Надвірнянському повіті — за те, що він не дозволяв співати українських пісень. Разом із поліцією прикордонники проводили обшуки у приміщеннях підозрюваних осіб (найчастіше — українських активістів). Через мережу агентів Прикордонна охорона слідувала за пересуванням членів ОУН, інших українських діячів, особливо греко-католицьких священників, їхніми діями, промовами. У грудні в трьох польських стражників, за їхнім твердженням, на кордоні стріляли українські бойовики, а 14 грудня вдома був убитий стражник комісаріату Людвиківка Фелікс Майхжак, припускалося, що це також справа рук українських націоналістів. На дверях помешкання стражника з комісаріату Команча невідомі особи намалювали тризуб, а в межах комісаріату було знайдено антидержавні проукраїнські листівки⁶⁸.

Тож, із розвитком міжнародних подій, в зв'язку з суспільно-політичними змінами в Чехословаччині, зокрема наданням Підкарпатській Русі автономії, творенням там українських військових формувань та державницьких інституцій, стала напруженішою ситуація у польсько-чехословацькому прикордонні, збільшилась кількість нелегальних переходів українців, мешканців Польщі, на Закарпаття. Відповідно, Прикордонна охорона, разом із іншими силовими відомствами Другої Речі Посполитої, намагалась реагувати на ці процеси. Було посилено охорону кордону, боротьбу з контрабандою, стеження за підозрілими особами, сформовано мережу агентів та інформаторів, через яку збирали відомості про заходи чехословацької влади, пересування військ у прикордонні, про нелегальний перетин кордону.

Поряд з тим, службовці Прикордонної охорони як одного з польських силових відомств, здійснювали офіційну державну політику стосовно громадян-українців Другої Речі Посполитої: проводили обшуки та арешти активістів, слідували за пересуванням і діяльністю громадських діячів, священнослужителів, брали участь у збройних акціях тощо.

⁶⁸ ЦДІА України у м. Львові Ф. 204. — Оп. 1. — Спр. 1165. — Арк. 4, 12; Там само. — Спр. 1166. — Арк. 26–30; Там само. — Спр. 1174. — Арк. 114, 108; Там само. — Спр. 1187. — Арк. 26–27, 42.

ФОРМИ ТА МЕТОДИ АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН У 1929—1939 РР.

Один із провідних діячів УВО і ОУН, референт пропаганди ПУНу Володимир Мартинець, 1930 р. в своїх статтях пропагував таку тезу: «[...] тільки той рух переможе чиї кличі опанують маси і пірвуть їх за собою [...] Тому потрібна [нам] пропаганда націоналістичних гасел, впливання на ментальність суспільства, опанування громадського життя»¹. Агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН у міжвоєнний період була зосереджена на тому, щоб охопити організаційним впливом якнайширші кола українського народу, а також представників інших націй. Вона виховувала дух непримиренності щодо окупантів, передусім Польщі й СРСР. Її основним завданням було опановувати молоде покоління та викликати потяг до активної роботи серед українського суспільства².

Основними формами в агітаційно-пропагандистській діяльності ОУН були: організація мітингів, демонстрацій, бойкотів, зборів, відчитів, курсів і вишкочів, видавнича справа тощо.

Організація здебільшого застосовувала такі методи в своїй роботі: бесіду (без певної мети), розмови (з конкретною метою), промови агітаторів, дискусії з опонентами, мистецькі заходи (пісні, вистави), перестороги, погрози і фізичні дії (побиття чи атентати).

Основними засобами в агітаційно-пропагандистській роботі ОУН були:

а) живе слово (передовсім сільські збори, на яких виголошували промови; співи; також ОУН доволі широко використовувала «шептану пропаганду», яка мала на меті мобілізувати населення і деморалізувати супротивника. Вона була грізною зброєю організації проти польської влади і стримувала її занадто активних чиновників);

б) друковане слово (найважливішими засобами була преса, брошури, листівки, відозви, хроніки, військові та революційні посібники, інструкції до населення);

¹ Мартинець В. Наша тактика // Розбудова нації. — Прага, 1930. — № 25-26. — С. 3.

² Пропаганда // Сурма. — 1929. — № 6. — Січень.

в) мистецькі (вірші, оповідання, сатира і карикатура);
г) живі засоби (особисті приклади провідників та рядових членів — підпільників ОУН).

Основними засобами в агітаційно-пропагандистській діяльності ОУН були листівки, написи-гасла («кличі»), які поширювали по всій території проведення акції.

Агітаційно-пропагандистська діяльність поділялася на внутрішню та зовнішню. До першої належали: пропагування національно-державницької ідеології; плекання народної моралі і дисципліни та поширення гасла «Опертя на власні сили»; популяризація примату інтересів нації над усіма іншими; сповідування ідеалів свободи та самопосвяти заради національної справи; плекання віри в перемогу над ворогами; агітація за «дрібну справу» — побудова суспільного життя в усіх ділянках у національно-визвольному дусі.

Зовнішня пропаганда мала на меті:

- 1) довести необхідність створення союзу поневолених народів;
- 2) здобувати добру славу для української нації та її національно-визвольної боротьби через пресу, спеціальну літературу та проведення різного роду міжнародних конференцій;
- 3) ширити деморалізацію серед представників ворожих держав (Польщі й СРСР) усякими способами та виробляти неприхильну опінію про ворогів України, щоб паралізувати їхню контрпропаганду³.

У журналі «Розбудова Нації» за 1932 р. у статті «Внутрішня пропаганда ОУН» ідеологічний референт КЕ ОУН Степан Ленкавський так визначав агітацію і пропаганду ОУН: «[...] це є поширення, зацікавлення її ідеями, гаслами й думками якнайбільшого числа людей, отже, її основними положеннями, кличами та програмою. Ціллю пропаганди [...] є перевиховати український народ у дусі націоналістичної ідеології та змусити всі здорові сили нації боротися за здійснення тих завдань, що поставив перед собою український націоналізм, але в першу чергу боротися за створення Самостійної Соборної Української держави шляхом національної революції»⁴.

За змістом внутрішня пропаганда ОУН на етнічних українських землях поділялася:

³ Пропаганда // Сурма. — 1929. — № 6. — Січень.

⁴ Ленкавський С. Внутрішня пропаганда ОУН // Український націоналізм. Твори / Упор. О. Сич. — Івано-Франківськ, 2002. — Т. 1. — С. 240.

1. Поширення націоналістичної ідеології й одночасне поборювання ворожих ідеологій.

2. Застосування загальних положень програми організації щодо поодиноких ділянок та виявів національного життя. Зокрема, поширювати відповідні кличі, які різко відмежовують націоналізм від інших політичних ідеологій і концепцій та вказують на реальні завдання українського народу, що за їхню реалізацію бореться ОУН. Передусім, поширювати кличі й гасла української революції як єдиного шляху національного визволення та створення самостійної держави, — для того, щоб збудити відповідні настрої серед українських мас.

3. Готувати маси до кожної акції, яку ініціює та проводить ОУН, спрямовувати волю й енергію мас до тих акцій та капіталізувати їхній моральний ефект.

Акції мають:

- а) втягнути маси в безпосередню боротьбу з окупантами, перетворити народні маси зі стороннього глядача чи пасивного об'єкта на творчий, войовничий підмет;
- б) ослабити позиції окупантів;
- в) підтримувати й підсилювати на українських землях стан боротьби, що побіч виховного моменту має також першочергове значення для зовнішньої пропаганди⁵.

Як зазначав С. Ленкавський: «Маємо в першу чергу розробляти та популяризувати націоналістичну ідеологію, виробляти та поширювати свої гасла, проводити акції, вістря яких буде звернене проти окупантів, у першу чергу, а шойно тоді проти політичних противників. Націоналістична ідеологія має цілком опанувати й оформити світогляд і світовідчуження людей, їх заміри та діла, вслід за тим просякнути, опанувати й оформити всі ділянки життя нації, всі його прояви як живої особистості й усіх організованих суспільних одиниць як частини цілої нації. Поодинокі проблеми належить розробляти ширше в різних виданнях, поглиблюючи тим способом загально засвоєні підстави ідеології українського націоналістичного руху. Тому треба подати їх у такій формі доступній для людей без освіти, щоб вони могли прийняти її у цілому і в тій самій формі передавати в маси». Головною засадою для пропаганди ОУН мало

⁵ Ленкавський С. Внутрішня пропаганда ОУН. — С. 241.

бути не побороювання ворожих ідеологій, політичних концепцій чи організаційне змагання з іншими політичними партіями чи групами, а тільки поширення націоналістичної ідеології, свого впливу, згуртування активного елемента та підготовка його до національної революції.

Пропагандистській праці слугували, крім загальних ідеологічних видань, журнали для молоді (шкільної, селянської та ремісничої), а крім того, відповідна праця в різних доступних формах по різних легальних молодіжних товариствах і організаціях, що відтак самі поширювали націоналістичну ідеологію.

Розроблення та поширення програми й гасел в міжвоєнний період було основним завданням для ОУН, яка боролася за творення і розвиток нації в душі націоналістичної ідеології. Саме вона мала: 1) підсилювати негативне ставлення до чинного устрою та поширювати його на ціле суспільно-політичне життя; 2) поглиблювати в очах народу конечність визволення шляхом революції — найбільш реальним та переконливим способом визволення; 3) готувати добрий ґрунт для реалізації програми, докладаючи до цього всі свої організаційні сили на всіх відтинках; 4) популяризувати програму розвитку й організації національного життя на майбутнє⁶.

Популяризацію програми ОУН вела шляхом:

- а) окремого видання програми;
- б) ширшого розроблення поодиноких точок програми в усіх виданнях, журналах і часописах (нелегальних і легальних);
- в) складання відповідних гасел (кличів), що в популярній формі подавали зміст найважливіших пунктів програми та зіставляли їх з наявним станом речей;
- г) масового поширення таких гасел на тлі акцій ОУН та інших українських угруповань.

Для проведення акцій визначалося три причини, а саме: 1) виховний момент; 2) посилення боротьби та ослаблення позицій ворога; 3) зовнішньо-пропагандистський момент. При внутрішній пропаганді застосовувалося тільки виховний момент: масові акції мали бути звернені безпосередньо до народу, щоб революціонізувати та гартувати його в боротьбі.

⁶ Ленкавський С. *Внутрішня пропаганда ОУН*. — С. 242–245.

Побороювання ідеологій політичних угруповань-противників, їхніх концепцій та акцій — це тільки деякі напрями внутрішньої пропаганди ОУН. Боротьба велася передовсім проти найбільш крайніх противників. Загальна пропаганда, однаково застосовувана в усіх сферах та щодо всіх верств суспільства охоплювала цілість ідеології й програми та основні її практичні положення. Кличі цієї пропаганди мали дуже загальний характер.

Спеціальну пропаганду призначалося тільки для певної території, групи чи верстви населення — пропагування поодиноких частин програми й питань, що в цьому регіоні вимагали висвітлення у формі відповідних гасел. Наприклад, земельне питання цікавить насамперед селян і є для них життєво важливим; питання ж соціального захисту найбільшу вагу має для робітників. Методи пропаганди, спосіб редагування літератури та формулювання гасел — усе це узалежнювали від наявних у вказаній місцевості чи групі обставин і взаємовідносин⁷.

Спеціальну пропаганду вели: Провід Українських Націоналістів (ПУН), Крайова ексекютива (КЕ), Окружні ексекютиви (ОЕ), Повітові ексекютиви (ПЕ) ОУН. Їхні функції було розподілено так:

1. ПУН визначав зміст та організаційно розподіляв загальну пропаганду в обсягу: а) пропагував ідеологію, програму й тактику, зокрема ідеї національної революції і б) капіталізував усі акції та приклади революційності мас як показник росту визвольного руху.

2. КЕ ОУН мала завдання: а) технічно налагоджувати на своєму терені загальну пропаганду Проводу ОУН; б) спеціально розробляти частини ідеології, програми й тактики, зокрема гасла національної революції, та відповідно до «терену й середовища» пропагувати їх у «вирізках» на тлі й на противагу до існуючої дійсності; в) поборювати в душі націоналізму та згідно з планом діяльності інші політичні групи; г) вести підготовчу пропаганду до акцій на своєму терені.

3. ОЕ та ПЕ: а) технічно проводили пропаганду КЕ ОУН в обсягу своєї запланованої діяльності; б) вели на доручення КЕ ОУН підготовчу пропаганду до акцій на своєму терені дій⁸.

⁷ Ленкавський С. *Внутрішня пропаганда ОУН*. — С. 248.

⁸ Там само. — С. 249.

Також КЕ ОУН у березні—квітні 1932 р. визначала: «а) поділ акцій: 1) Акції цілю яких є безпосередній фізичний ефект і творять окрему замкнену цілісність; 2) Акції метою яких є досягнення морального ефекту; 3) Акції які носять політичний характер і мають пропагандистські наслідки;

б) за “тереном поширення”: 1) Локальні (на рівні повіту); 2) Ширші (діє ОЕ ОУН); 3) Загально — крайові — діє КЕ ОУН; 4) Екстериторіальні — поза межами України;

в) за часом: 1) Одноразові (екси, роздача листівок); 2) Одноразово-довші; 3) Затяжні (хронічні);

г) за засобами: 1) Демонстрації; 2) Страйки; 3) Бойкоти; 4) Революційний терор і саботажі;

д) за конструктивізмом: 1) Боротьба з опортуністами, угодовцями та радянофілами; 2) Боротьба за опанування “органічного сектору” (легального); 3) Створення своїх осередків серед легальних товариств і організацій»⁹.

Вибираючи кличі та гасла, зважали на психологію населення, його мову, на особливості краю чи країни. Гасла мали бути таких типів: «1) Позитивні — право нації на самовизначення; 2) Нейтральні — робітники, селяни; 3) Негативні — мілітаризм, імперіалізм; 4) Спів та музика — “Не пора не пора...”; 4) Релігійні — вказувалося звертати увагу на обряди й звичаї; 5) Пропаганда ідей мучеництва — приклад Басараб, Біласа та інших; 6) Карикатури, памфлети, жарти; 7) Пропаганда — пресова, радійна».

За способами проведення агітаційно-пропагандистських акцій розрізняли:

а) позитивна — мала сформувану певну думку, настрої серед населення;

б) негативна — мала вплинути на когось чи на щось за певних обставин;

в) випереджаюча — тлумачення певних подій чи акцій із суспільного життя;

г) дезінформація — поширення неправдивих і не перевічених чуток;

⁹ Центральний історичний архів (далі — ЦДА) України у м. Львові. — Ф. 205 (Прокуратура апеляційного суду у м. Львові). — Оп. 1. — Спр. 2619. — Арк. 6–9.

г) «пропаганда розкладова» — акції, які вносять анархію та безлад у лави супротивника;

д) економічна — «свій до свого по своє»;

е) культурна.

Аналізувати ефективність агітаційно-пропагандистських акцій ОУН мали за такими пунктами: «1) Розміри охоплення певної території; 2) Дослідження впливів пропаганди на власний народ, іноземців та окупантів. Її позитивні та негативні риси; 3) Правильність вибору засобів та термінів їх проведення; 4) Вивчення своїх і чужих помилок в ході кожної акції»¹⁰.

Робота агітаційно-пропагандистського апарату в КЕ ОУН поділялася на три блоки:

1) за теоретичну частину відповідали ідеологічно-політична референтура;

2) за її практичне втілення — організаційна референтура;

3) за поширення серед населення — референтура пропаганди.

Їх працівники займалися теоретичним обґрунтуванням національно-визвольної боротьби, питаннями націоналістичної ідеології, політичним вихованням членів організації й українського населення, виробленням чітких гасел, спрямованих проти ворожих ОУН ідеологій та партій (груп).

Після нарад КЕ ОУН було вирішено влаштувати при великих відділах організаційні бібліотеки, які мали б служити для кращого ідеологічно-політичного вишколу членства та вироблення політичної освіти. Бібліотеки мав створювати інструктор з референтури пропаганди. Вони мали функціонувати при легальних установах, налічувати щонайменше 70 примірників видань і поділятися на п'ять відділів: 1) «Політична публіцистика»; 2) «Історія та практика революційних рухів іноземних держав»; 3) «Українські визвольні змагання 1917—1920 рр.»; 4) «Технічні підручники»; 5) «Пропагандистська белетристика». Серед літератури, наявної в бібліотеках, були усі організаційні видання, 11 робіт Д. Донцова, три — В. Липинського, а також праці Драгоманова, Рудницького, Старосольського, Назарука, Бачинського, Дорошенка, Лотоцького та ін.¹¹. Фондами мали користуватися перевірені члени. Після

¹⁰ ЦДАУ у м. Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 1058. — Арк. 20–21.

¹¹ Там само. — Спр. 964. — Арк. 14–15.

прочитання книг члени ОУН мали відчитувати реферати та вести подальшу дискусію. Зокрема, в переліку тем робіт для націоналістичної освіти зазначалося, що нову культуру не потрібно творити на самій негациї всього старого. Також в інструкції до написання праць вказувалося, що виклад ворожих позицій має бути об'єктивними, а уваги та критику слід подавати окремим розділом і безпристрасно, а в кінці праці повинен бути список використаної літератури. Найкращі праці рецензувала комісія при референтурі пропаганди, в подальшому їх публікували в організаційних виданнях¹².

Для ведення активної агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН потребувала великої кількості таких матеріалів, щоби з їхньою допомогою революціонізувати українське суспільство. Оскільки видання цих матеріалів здійснювалося здебільшого за кордоном, ОУН шукала безпечних шляхів доставки. У червні 1930 р. в Косові під головуванням Ярослава Макарушки було обговорено створення додаткових пересильних пунктів на кордонах Чехословаччини й Румунії. На окружній конференції ОУН у Стрию 26 квітня 1931 р. за участю Богдана Кравціва, Зенона Коссака, Горбового й ін. було розроблено зручні маршрути пересилки підпільної літератури¹³.

Через невизначеність стосунків між УВО й ОУН (1929—1930 рр.), «Сурма» надалі виходила під грифом УВО, публікуючи матеріали загальноосвітнього й військового характеру. Вона орієнтувалася на широкий загаль і мала великий вплив на читача, особливо на молодь, яка передавала часопис «з хати до хати, із рук до рук, щоб ворог не бачив і дурень не чув». Після Празьких нарад (червень 1930) за УВО було закріплено роль бойового реферату ОУН, а часопис став переважно військовим. Редагував «Сурму» Володимир Мартинець, із яким активно співпрацювали Євген Коновалець, Ріко Ярій, Роман Сушко, Омелян Сенік, Володимир Колосовський, Віктор Курманович, Микола Капустянський¹⁴. Також планувалося випускати газету «Бойовик» для посилення військово-

¹² ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1058. – Арк. 37 зв., 41.

¹³ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 121 (Львівське воєводське управління поліції). – Оп. 3. – Спр. 733. – Арк. 37.

¹⁴ Мартинець М. Українська націоналістична преса // ОУН 1929 – 1954. – Париж, 1955. – С. 238.

ідеологічної пропаганди визвольного руху¹⁵. З невідомих причин видання цієї газети не було розпочато ні в еміграції, ні на ЗУЗ.

«Розбудова Нації» почала виходити в січня 1928 р. як орган ПУНу. В журналі співпрацювали провідні ідеологи ОУН: Дмитро Андрієвський, Микола Сціборський, Юліян Вассиян, Євген Онацький, В. Мартинець, які виробляли єдину політичну лінію, що втілювалась у статтях, заявах, постановах і комунікатах ПУНу. З моменту їх опублікування на сторінках «Розбудови Нації» вони набували характеру настанов, що сприяло кристалізації й утвердженню націоналістичних ідей. Політичну позицію часопису наслідували інші націоналістичні видання. Часопис призначався для вузького кола ідеологів та інтелектуалів і виходив раз на місяць, щоправда деякі номери були спареними.

Необхідність транспортувати літературу через кордон створювала чимало труднощів. У зв'язку з цим перед ПУНом постала проблема розгортання пресової мережі на етнічних українських землях. Для успішного друку та розповсюдження видань ОУН необхідно було створити розгалужену підпільну мережу організації в Галичині. Насамперед КЕ вирішила налагодити видання легальних націоналістичних часописів. З цією метою вже восени 1929 р. було викуплено перемиський тижневик «Український голос», який незабаром, завдяки працям Б. Кравціва, Степана Охримовича, Осипа Бойдуника, Олесея Бабія, Ю. Вассияна, Є. Онацького, перетворився на трибуну націоналістичної думки Західної України. Редагував часопис Зенон Пеленський, який одночасно займав посаду політичного референта КЕ ОУН на ЗУЗ¹⁶. Політична спрямованість «Українського голосу» швидко привернула увагу польської поліції. Почалися різні заборони й конфіскації, які утруднювали роботу редакції та спричиняли відчутні матеріальні збитки. 11 серпня 1930 р. З. Пеленського було покликано до військової служби, а через місяць заарештовано весь склад редакції й опломбовано приміщення. Видання «Українського голосу» відновив редактор Євген Зіблікевич, за участю Б. Кравціва та Ю. Вассияна. Часопис

¹⁵ ДАЛО. – Ф. 108. – Оп. 1. – Спр. 298. – Арк. 1.

¹⁶ Качмар В., Савчак В. Громадське і політичне життя в Перемишлі між двома світовими війнами // Перемишль – Західний бастион України / За ред. Б. Загайкевича. – Нью Йорк, 1968. – С. 166.

залишався під контролем ОУН аж до його заборони польською владою 1932 р.¹⁷

У Львові під контролем ОУН перебувало також молодіжне видання «Студентський шлях» (1932—1934) і тижневик «Наш клич» (1933), за які відповідав Володимир Янів. Одного зі співробітників «Студентського шляху», Дмитра Штикала, у червні 1934 р. було арештовано й відправлено до Берези Каргузької, після чого часопис перестав виходити¹⁸. Тижневик «Наш клич» виходив від 19 березня до 23 жовтня 1933 р. Його перші два номери (за 19 і 26 березня 1933) були конфісковані Львівським міським староством. Проте часопис надалі з'являвся в місті значним накладом¹⁹.

Газета «Вісті», заснована 1934 р., мала замінити заборонені націоналістичні видання. Проіснувала вона лише декілька місяців, виходячи за редакцією Б. Кравціва, який перебував під наглядом поліції. 26 жовтня 1934 р. слідчий відділ рапортував: «В українській редакції “Вісті” у Львові влаштувався на роботу член ОУН Богдан Кравців, який нещодавно вийшов із в'язниці, де перебував за діяльність на користь ОУН»²⁰. У червні 1934 р. з ініціативи ОУН у Львові почав виходити спортивно-виховний журнал «Готові» (редактор Є. Врецьона), який також проіснував недовго (до вересня 1935).

Одночасно ОУН у Галичині поширювала велику кількість брошур, листівок, декларацій та інших програмних матеріалів. У відповідь на пацифікаційні акції польських властей 1930 р. ОУН опублікувала брошури «На вічну ганьбу Польщі», «Пацифікація Східної Малопольщі», «Погром українців в Польщі» та ін., видані у Празі редакцією журналу «Розбудова Нації» під керівництвом В. Мартинця²¹.

Набагато важче відбувалося транспортування «Сурми» у Східну Галичину, воно супроводжувалося постійним ризиком потрапити

до рук чеської, польської та румунської поліції. Щоб зберегти в таємниці місце друку, із Каунаса почергово висилали поштові пакунки до кількох пунктів за кордоном: до Данціґа («Червона границя», Гданськ), Берліна й Праги. З Данціґа часопис транспортували в Галичину, а з Берліна й Праги пересилали до Тешина і на Закарпаття. Було розроблено три зручних маршрути доставки «Сурми» з Чехословаччини в Польщу: Студене—Лавочне—Стрий—Львів; через Воронянку; через Карпати²². Однак перший маршрут поліція дуже швидко заблокувала, перехопивши майже всі транспорти літератури, котрі, як стало відомо на одному з політичних процесів 1931 р., організовував Богдан Кордюк²³. Із Закарпаття «Сурму» висилали більшими пакунками на адреси знайомих гуцулів, які приносили їх до умовлених колиб і там закопували. Через деякий час приходили зв'язкові з боку Польщі і забирали їх. Ще один перехід існував у найдикішій частині Горґан на Чорноріцькому верху. Туди можна було дістатися шляхом з Осмолоди до Дарова — попід г. Грофу, далі через г. Попадю²⁴.

Найбільше приміроків «Сурми» пройшло через Данціґ, оскільки інші дороги, особливо через Карпати, були важкі та небезпечні. Транспортувати підпілну літературу допомагали навіть окремі члени Української парламентарної репрезентації. В конспіративній кімнаті для них пакували «Сурму», і вони везли часопис до Варшави чи до Львова, — і ні один із таких транспортів не потрапив до рук поліції. Перевізши часопис через кордон, зв'язкові доправляли його залізницею до КЕ ОУН, а вона, своєю чергою, розсилала «Сурму» окремими кур'ерами по окружних і повітових осередках, а ті розподіляли її на місця призначення²⁵.

Завдяки старанням О. Сеніка, який zorganizував друк «Сурми» на тонькому цигарковому папері, значно збільшився її наклад і став можливим ще один спосіб транспортування через кордон.

¹⁷ Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН в міжвоєнний період // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2000. — Вип. 7. — С. 378.

¹⁸ ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 1335. — Арк. 1–3.

¹⁹ ДАЛО. — Ф. 121. — Оп. 3. — Спр. 844. — Арк. 11–12, 150.

²⁰ Там само. — Спр. 871. — Арк. 11–12.

²¹ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН: Спогади і матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму — Б. м., 1949 — С. 2.

²² ДАЛО. — Ф. 108. — Оп. 1. — Спр. 336. — Арк. 142 зв; Ф. 121. — Оп. 3. — Спр. 733. — Арк. 1.

²³ Ревера Б. Часопис УВО «Сурма» (1927–1934): проблеми видання і розповсюдження / Записки Львівської Наукової Бібліотеки ім. В. Стефаніка. — Львів, 2002. — Вип. 9–10. — С. 221.

²⁴ Там само.

²⁵ Мірчук П. Нарис історії ОУН / За ред. С. Ленкавського, Д. Штикала, Д. Чайківського. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк: Українське Видавництво, 1968. — С. 485.

До поштових конвертів вкладали кілька примірників «Сурми». Їх висилали на різні адреси по цілій Галичині в кількості 7–10 тис. примірників²⁶. На той час офіційної цензури на пошті в Польщі не було (хоча деколи таємна поліція відкривала листи), і тому такий шлях був безпечнішим.

2 жовтня 1931 р. до рук поліції потрапила ціла партія «Сурми»: 520 екземплярів за липень 1931 р., 93 екземпляри за травень 1930 р. і 150 екземплярів за серпень 1930 р. (разом 763 примірники). Її перевозила Галина Бутковська у потязі з Лавочного до Стрия. Разом із нею арештували її охоронців — Я. Савчинського та С. Рожка. Під час процесу з листа, знайденого в С. Рожка, а також із конфіденційних відомостей польської поліції стали відомими ще три прізвища її охоронців: Івана Чубка, Григорія Барабаша та Василя Нагірного, які розповсюджували «Сурму». У Стрию часопис ділили на партії, які згодом розсилали різним адресатам по цілій Польщі²⁷.

За таких обставин КЕ вирішила розгорнути підпільні видавництва на місцях. Першу велику друкарню, за даними поліції, ОУН організувала 1929 р. в с. Березовища Великі неподалік Тернополя, і вона проіснувала до лютого 1932 р. У ній працювали Євген, Катерина, Юліан Крижові. Вони друкували свої видання на тонкій бібулі. Розповсюдженням та доставкою матеріалів займалися Василь Тимків та Олександр Стежин. Там також був і організаційний склад пропагандистської літератури²⁸. Наприкінці 1930 р. у с. Завадів Стрийського повіту було організовано ще одну підпільну друкарню, яка згодом була перенесена в с. Монастирець того ж повіту. Друкарня була оснащена циклостилем. Матриці виготовляли в одній із львівських друкарень під наглядом членів редакційної колегії на чолі з Ярославом Старухом, а потім перевозили до криївки. За видання матеріалів відповідав Олекса Гасин — «Лицар», який співпрацював із референтом пропаганди КЕ ОУН Степаном Бандерою²⁹. Її співробітниками були Григорій і Олександр Гасини, Г. Барабаш³⁰. Ця друкарня розміщувалась у садибі Миколи Мельника. В її роботі

²⁶ ДАЛО. — Ф. 108. — Оп. 1. — Спр. 298. — Арк. 56 зв.

²⁷ ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 205. — Оп. 1. — Спр. 1007. — Арк. 1–2, 12 зв.

²⁸ Там само. — Спр. 1039. — Арк. 42 зв.

²⁹ Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин — «Лицар». — Львів, 2005. — С. 70–71.

³⁰ ДАЛО. — Ф. 1062. — Оп. 2. — Спр. 177. — Арк. 3–4.

допомагали брат Миколи Михайло, а також Григорій Білинський, Іван та Михайло Мельники.

Друкарня працювала до 17 січня 1934 р., коли її викрили. При цьому поліція вилучила: 25 примірників «Сурми», 6 — «Розбудова Нації», 25 — видання «Наше становище»; відозви «Молоді Друзі» та «Український Народ» із різних місяців і років; один примірник «Українського Революціонера» (№ 1 за 1929); 35 примірників «Інструкції для окружних і повітових ексекутив»; брошуру під назвою «Як боротися за виховання української молоді»; дві брошури під назвою «Військовий вістник»; один примірник «Короткого курсу Ідеології Українського Націоналізму в Юнацтві»; підшивки «Бюлетеня КЕ ОУН на ЗУЗ», «Юнака» та «Юнацтва» від 1931 р.; 142 кліше з текстом для друку різних звернень; опрацьований реферат про роди військ і види озброєнь; одну матрицю для друку портрета Юліана Головінського; 10 кг чистого паперу для виготовлення брошур; 9 рукописних листів, що їх залишили в криївці особи, які там перебували і брали участь у роботі друкарні, з псевдонімами 'Фраер', 'П'яс', 'Вовк'. Там же було знайдено циклостиль із приладами для копіювання, глечик із друкарською фарбою, дротики для зшивання брошур, столики, лавочки, скриньку, валізу, лампу, примус із тихим пальником тощо³¹.

З наведеного матеріалу видно, що друкарня в Монастирці не лише успішно видавала націоналістичну літературу, але й могла невдовзі перетворитися на значно потужніший осередок такого типу. Протягом 1931–1934 рр. тут друкували перший підпільний часопис ОУН «Бюлетень Крайової Ексекутиви ОУН на ЗУЗ», пізніше «Юнак» та «Юнацтво». Ініціатором видання «Бюлетень Крайової Ексекутиви ОУН на ЗУЗ» і його першим редактором був Степан Охримович. Згодом часопис редагували Іван Габрусевич, Ярослав Стецько, Дмитро Мирон — «Орлик». Активними дописувачами «Бюлетеня» і його співробітниками були В. Янів, Д. Штикало, З. Косак, С. Ленкавський та ін.³²

Майже одночасно з «Бюлетенем» почав з'являтися часопис «Юнак», присвячений ідеологічно-політичному вишколові юнацтва ОУН. На його сторінках публікували статті на військову тематику,

³¹ Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин — «Лицар»... — С. 243–244.

³² Мірчук П. Нарис історії ОУН... — С. 80–84.

схеми вогнепальної зброї та ручних гранат, інструкції щодо використання вибухових матеріалів та легкозаймистих речовин. Головним редактором «Юнака» був І. Габрусевич, а від 1931 р. — Я. Стецько. Вони ж ініціювали видання журналу «Юнацтво» для молоді, не охопленої членством в ОУН³³.

У підпільній друкарні виготовляли також брошури, листівки, відозви, декларації. Листівки переважно приурочували до певних історичних дат чи подій: до річниці 1-го Листопада, Акту злуки українських земель, «Свята могил», смерті бойовиків УВО Біласа і Данилишина, Ярослава Любовича, Гриця Пісецького. Кожну більшу акцію — шкільну, саботажну, відплатну тощо — КЕ ОУН також супроводжувала виданням відозв і звернень. Наклад листівок і брошур коливався від декількох десятків до 100 тис. Лише під час шкільної акції було розповсюджено 98 тис. листівок «Український народ», «Українські школярі» і 6 тис. брошур «У боротьбі за душу української дитини»³⁴. Інколи з допомогою довірених осіб легючки друкували в державних або приватних друкарнях, зокрема, у Львові в друкарнях «Час» (вул. Вірменська, 16), «Слово» (вул. Чацького, 6), Наукового Товариства ім. Шевченка (вул. Чарнецького, 26), «Вікторія» (вул. 3-го Травня)³⁵.

Щороку мережа підпільних видавництв зростала. Майже в кожній окрузі були організовані спеціальні пункти передруку літератури — технічні відділи. Один із таких пунктів розташовувався в с. Бережниця Велика на Тернопільщині, де окремі примірники «Сурми», «Бюлетеня», «Юнака», а також брошури й листівки передруковували на циклостилі. Передруком займався Дмитро Умриш, який 17 січня 1934 р. був заарештований³⁶.

Підпільні видавництва потребували великих коштів. Щоб забезпечити їх хоча б частково, кожний член ОУН здавав внески (50 грошів) на літературу. Деякий час існувала оплата і за користування підпільними виданнями. Наприклад, за прочитання «Бюлетеня КЕ ОУН» треба було заплатити 10 грошів, а за придбання — 1 злотий.

³³ Стасюк О. *Видавнича діяльність ОУН...* — С. 380.

³⁴ Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* — С. 331.

³⁵ ДАЛО. — ф. 121. — Оп. 3. — Спр. 869. — Арк. 174 — 176 зв.

³⁶ Там само. — Арк. 174.

Важливою ділянкою роботи пропагандистської референтури було розповсюдження виготовленої продукції, без якого видавнича діяльність не мала сенсу. У 1933—1934 рр. були створені два додаткові осередки перевезення літератури: у Кракові (під керівництвом Миколи Климишина) і на Гуцульщині (під керівництвом Євгена Онищука). Центром, куди звозили виготовлену друковану продукцію і де її розподіляли, був Львів. Тут існувало декілька конспіративних квартир, чиї власники переховували цілі партії нелегальної літератури. Так, поліція знайшла та вилучила в помешканні студентки вчительської семінарії Стефанії Мартиняк у Львові на вул. Шумлянських, 2: 17 примірників «Розбудови Нації» і «Сурми», 10 — «Юнака», 6 — «Юнацтва», 12 — «Бюлетеня КЕ ОУН на ЗУЗ» і низку відозв та інструкцій ОУН³⁷. У центральному пункті розподілу літератури пропагандистсько-політичної референтури КЕ ОУН, що розташовувався у Львові на квартирі священика Теодозія Андруховича на вул. Кривчицькій, 95, у березні 1934 р. зберігалось: 1129 примірників «Українського Націоналіста», 298 — «Сурми», 101 — «Бюлетеня КЕ ОУН на ЗУЗ», 81 — «Юнака», 15 — «Юнацтва», 27 — «Розбудови Нації»; 10 брошур «ОУН і селянство», 12 брошур «На вічну ганьбу Польщі»; найрізноманітніші листівки, рукописи, нотатки, фінансові документи і навіть матриці. Тоді поліція заарештувала кур'єрів, які прибули по літературу: Мирославу і Марію Голувко та Мирославу Крохмалюк. Також 15 березня поліція арештувала на вокзалі у Львові кур'єра Николишина, в якого вилучили: 102 примірники «Українського націоналіста», 102 — «Юнацтва», 44 — «Юнака», 25 — «Розбудови Нації»³⁸.

Завдяки кольпортерам ОУН ця література вчасно потрапляла до читача. Певну кількість видань переправляли на Волинь, Полісся, Холмщину, Буковину, надсилали на адреси радянських наукових і культурних установ. Окремі екземпляри потрапляли навіть на Кубань³⁹.

23 травня 1934 р. поліція випадково завдала ОУН дошкільного удару, викривши осередок референтури пропаганди КЕ, що розміщувався у Львові на вул. Бічній Мучній, 6, у помешканні Стефанії

³⁷ ДАЛО. — Ф. 121. — Оп. 3. — Спр. 866. — Арк. 410.

³⁸ Там само. — Арк. 357–359.

³⁹ Н. Н. Лист до редакції // *Розбудова Нації*. — 1934. — № 3-4. — С. 206.

Куйбіди. Тут було знайдено: 10 матриць, із них 2 записані — «На зелені свята», багато листів і нотаток, а також друкарські машинки фірми «Sabb». Тоді ж заарештовано працівників референтури пропаганди Галину Танчаківську, Дарію Дацько й Ольгу Чемеринську. У квартирі Галини Танчаківської на вул. Виспянського, 12 поліція конфіскувала дві записані матриці, призначені для друку «Бюлетня КЕ ОУН на ЗУЗ» № 4-5 за квітень-травень 1934 р. та летючки «Визволи нас з лядської неволі»⁴⁰. Це число так і не з'явилося друком. Створенню нових матриць перешкодили арешти в червні 1934 р. серед активу ОУН.

Розрив усталених зв'язків фатально позначився на діяльності організації. Особливо постраждала ідеологічна ділянка роботи. Внаслідок ліквідації підпільних друкарень перестали виходити «Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ», «Юнак» і «Юнацтво». Майже припинилося надходження нелегальної літератури з-за кордону. 14 червня 1934 р. поліція викрила кольпортерську станицю ОУН у Кракові, за активну участь у роботі в ній були заарештовані члени ОУН Микола Климишин і Ярослав Карпинець. Ліквідовано пункти розподілу літератури, за ґратами опинилося багато редакторів, видавців, технічних працівників друкарень, кольпортерів⁴¹.

Не маючи змоги розгорнути широку пропаганду і ризикуючи розконтспірувати вцілілу мережу, КЕ ОУН на чолі з Левом Ребетом узялася за створення нового технічного відділу. Це завдання було покладено на головного референта пропаганди Василя Турковського і технічно-пропагандистського референта Михайла Коржана. З трьох округ до Львова було стягнуто друкарські машинки, сконструйовано кілька циклостилів. Технічне звено під керівництвом Якова Бусла виготовляло на них летючки. Віддрукований матеріал розповсюджувався через членів «Маслосоюзу»⁴².

Нову філію оунівської друкарні у Львові було розміщено спочатку в Марійки Чорної, на розі вул. Пекарської і Гофмана, а потім — у Павла Музики в його помешканні при Тракті Глинянському.

⁴⁰ ДАЛО. — Ф. 121. — Оп. 3. — Спр. 866. — Арк. 259.

⁴¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН... — С. 435.

⁴² Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН... — С. 383; Мірчук П. Нарис історії ОУН... — С. 441.

Чернетки до складання потайки робили Музика і 'М. К.', які були працівниками друкарень НТШ та «Бібліосу». У Львові складали потрібні тексти, які відтак везли в с. Добрівляни Стрийського повіту, там їх видруковували в організаційній друкарні. Нею опікувався й завідував Петро Мірчук — 'Залізник'. Це були, звичайно, різного типу летючки на одну-дві сторінки. За цілим друкарським процесом наглядав від КЕ ОУН Ярослав Старух. Павлу Музиці при складанні текстів допомагав Мирон Королишин. Ця друкарня ОУН на Стрийщині пропрацювала до 1938 р., тобто до її розв'язання⁴³.

Пропагандистська «летючкова акція» 1935 р. стала першим кроком до відновлення видання нелегальної літератури. Поступово налагоджувався довіз літератури з-за кордону.

Від літа 1937 р. на Підгаєччині вже діяла підпільна друкарня Крайового Проводу ОУН під кодовою назвою «Мандоліна», яка замінила організаційні друкарні на Стрийщині. Вона розміщувалась на хуторі біля с. Угринів, у хаті селянина Теодора Вирсти. Друкарнею опікувався Василь Кук, який звільнився з в'язниці і, щоб продовжити підпільну діяльність, перейшов на нелегальне становище. Головним друкарем і художником-гравером був юнак із с. Носова Іван Пушка — 'Соловій'⁴⁴. Тут друкувалися відозви Головного й Крайового Проводів ОУН, вишкільні матеріали, брошури, листівки тощо. Зв'язок із КЕ ОУН тримав Я. Старух, який займався поставанням паперу, друкарських чернеток, фарби, літератури тощо. Її роботу забезпечували Теодор Федечко, Григорій Голяш, П. Галушка, котрі водночас були зв'язковими. У 1938 р. було віддруковано вишкільний посібник із конспірації «Пашні буряки» 'інженера-агронома Луки Лемішки' (В. Кука), а 1939 р. в друкарні з'явилася його ж книжка «Гранатний вишкіл». «Мандоліна» працювала аж до літа 1939 р.⁴⁵. Така активна видавнича діяльність ОУН давала змогу ефективно впливати на формування громадської думки за посередництвом агітаційно-пропагандистських матеріалів.

Тож агітаційно-пропагандистська діяльність ОУН була добре налагоджена. Це давало змогу досягати вагомих результатів.

⁴³ Музика П. Мій причиною до справи друкарень ОУН // Макара В. Спомини та роздуми. — Торонто—Київ, 2001. — Т. 3. — С. 93; Мірчук П. Нарис історії ОУН... — С. 125.

⁴⁴ Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН... — С. 384.

⁴⁵ Кук В. Ставка Проводу ОУН в 1943 — 1945 роках у селі Бишках / І. Шагай. Село Бишки. — Лондон, 2000. — С. 206.

Точно встановити структуру агітаційно-пропагандистського апарату досить важко через часті зміни керівництва, яке, своєю чергою, змінювало схеми роботи. Дані польської поліції тут досить суперечливі, оскільки члени ОУН свідомо давали неправдиві свідчення. В агітаційно-пропагандистській діяльності ОУН використовувала різноманітні форми і методи — залежно від умов підпільної роботи й боротьби. Особливо слід наголосити на масштабності та організованості видавничої справи й усної пропаганди. Якісний добір кадрів та добре поставлена ідеологічно-виховна робота дали ОУН можливість наприкінці 1930-х рр. перетворитись у провідну політичну силу в Західній Україні.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИН ОУН

ОЛЕКСАНДР СИЧ

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА ЗАКОРДОННИХ ЧАСТИН ОУН В УМОВАХ РОЗГОРТАННЯ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (1945—1950-ТІ РР.)

Вступ

З відновленням Української держави 1991 р. та на етапі її становлення поступово долається радянський та пострадянський підхід у трактуванні української історії, побудований не на основі історичних фактів, а на ідеологічних догматах і кліше. Це, зокрема, стосується, національно-визвольної боротьби українського народу в ХХ ст., історії Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА).

Однак поза увагою українських дослідників залишається вагома частина цієї історії, яка безпосередньо стосувалася перебігу подій в Україні, хоча й розгорталася за її межами. Мова йде про Закордонні частини (ЗЧ) ОУН і їхню допоміжну роль у веденні національно-визвольної боротьби ОУН на українських землях. Нерозкритість теми має об'єктивні причини, оскільки архіви ЗЧ ОУН поки що переважно залишаються за кордоном і доступ до них закритий для більшості українських дослідників.

Мета цієї статті полягає в тому, аби на основі документів із вказаних архівів частково заповнити пробіли в історії ЗЧ ОУН.

Отож, об'єктом нашого дослідження є ЗЧ ОУН, а предмет і тема обмежуються рамками військової політики їхнього Проводу в 1940-х—1950-х рр.

Мемуари і дослідження діячів того періоду¹ та окремі праці

¹ Галамай С. *Боротьба за визволення України 1929-1989*. — Львів, 1991. — 343 с.; Галамай С. *У боротьбі за Українську Державу. Спогади*. — Львів, 2003. — 458 с.; Дужий П. *Степан Бандера — символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН*. — Львів, 1960. — Ч. 1. — 190 с., Львів, 1997. — Ч. 2. — 383 с.; Климишин М. *В поході до волі. Спомини*. — Б. м. (передмова вказує на 1996 р. видання). — Т. 2. — 387 с.; Кричевський Р. (Гльницький Р.). *Організація Українських*